

ואמר: "אי אלהימו?"

הגלות על ממדיו השונים – ניכור, פיזור ושעבוד – העמידה אותנו בפני שאלות תיאולוגיות חמורות. אשמנו, בגדנו... נשפטנו ונעשה אתנו צדק, אך יש צדק שמעבר לצדק אינו נראה. ביטא הרגשה זאת הנביא חבקוק בשאלתו (חבקוק א, יג) "טְהוֹרַ עֵינַיִם מִרְאוֹת רָע... לָמָּה תִּפְיֹט בּוֹגְדִים, תִּתְּחַרֵּשׁ בְּבִלְעַרְשָׁע צִדִּיק מִמֶּנּוּ". עד כאן שיחתנו הפרטית עם הרבש"ע, ברשות היחיד המשותפת לנו. אלא שלשאלות הללו יש מימד קריטי ברשות הרבים, בוויכוחים בינדתיים. האגדה החז"לית מתארת זאת בביטויים ציוריים (גיטין נו ע"ב): "מה עשה [טיטוס הרשע]? תפש זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקודשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה, ונטל סייף וגידר [דקר] את הפרוכת ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור [היה טיטוס, שהוא ית'] הרג את עצמו". על דברים מסויגים אלה, מוסיף התלמוד, התנבאה השירה בפרשתנו (לב, לו): "וַאֲמַר אֵי אֱלֹהֵימוּ - צוּר חֲסִיוֹ בּוֹ".

מאז ומתמיד, שופטים רוב בני האדם את האלים, ולהבדיל, גם את א-לוהי האמת בתוכם, לפי הצלחות האומות והדתות המאמינות בהם, ובייחוד לפי ניצחונותיהם הצבאיים. באלילות, גורל המלחמות באדמה מקביל באופן ישיר להצלחות האלים במאבקייהם. באירוניה דיפלומטית אומר יפתח (שופטים יא, כד): "הֲלֹא אֶת אֲשֶׁר יוֹרִישְׁךָ כְּמוֹשׁ אֶלְהִיךָ אוֹתוֹ תִּירָשׁ" ואכן, ב'במדבר' (כא, כט) מובאת שירת המושלים הקדומה: "אֹי לֶךְ מוֹאֵב אֲבִדְתָּ עִם כְּמוֹשׁ..." ואוי לך כמוש, חלש אתה, אבדת עובדיך, ארצך ונחלתך. העולם המקראי הוא מונותאיסטי, אין מלחמות אלים. אבל הן קיימות בעולמם הסובייקטיבי של הגויים והדתות, בבדיות התיאולוגיות של כתביהם ושיריהם. מכאן הדילמה. העונש הצודק שעלול להיות מוטל על ישראל יובן בעולם, כהוכחה לחולשתו של א-להי ישראל. כבוד שמו של הקב"ה מתנגש עם דרישות הצדק.

אכן, כדברי ירמיהו, בדילמה בין מידת הדין והצדק לבין כבוד שמו של הקב"ה, ניצח הצדק, למרות חילול שמו בעיני העמים. הדילמה כבר נרמזה בדברי משה בפרשת העגל ובייחוד בפרשת המרגלים (במדבר יד, טו-טז): "וַאֲמָרוּ הַגּוֹיִם... מִבִּלְתִּי יָכַלְתָּ ה' לְהָבִיא אֶת הָעָם הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ... וַיִּשְׁחָטֵם בְּמִדְבָּר". משה מדגיש את הפרדוקס השמימי: "וַעֲתָה יִגְדַּל נָא כֹחַ אֱ-דֹנָי". כוחו של הקב"ה יבוא לידי ביטוי דווקא בעקבות ניצחון מידת הרחמים והסליחה. אך בינתיים, לסבלותינו, מתווספת מאז משה ועד לשואה ולימינו, זעקת הכאב על חילול השם: "לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם! המשורר המקראי בוכה (תהילים קטו) "לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם - -

אֵינָהּ נָא אֶל-לִהְיֶהֱם". הוא יודע: "וְאֵל-לִהְיֶינוּ בְשִׁמְיָם - כל אֲשֶׁר חָפֵץ עֲשֶׂה", ולמרות זאת אם הגויים רוצים לטעות – שיטעו. "עֲצִיבֵיהֶם כְּסֹף וְזָהָב", אסתטיקה נפלאה, אולם הם "מַעֲשֶׂה יָדֵי אָדָם", הבל הבלים. מכאן התפילה שהנביא יואל שם בפי הכוהנים: "חֹסֶה ה' עַל עֲמָדָה וְאֵל תִּתֵּן נִחְלָתָהּ לְחֶרֶף לְמִשָּׁל בָּם גּוֹיִם". מופלא! גורלו של העם וגם של הנחלה, ארץ הקודש, מסמל את הדרמה הא-להית. הנביא זועק "לָמָּה יֹאמְרוּ בְּעַמִּים אֵינָהּ אֶל-לִהְיֶהֱם", ומבשר את הנחמה: "וַיִּקְנָה ה' לְאַרְצוֹ - וַיִּחְמַל עַל עַמּוֹ".

שני מושגים של חילול ה' לפנינו. בעיני העמים, קשור חילול ה' עם גורלן של המלחמות. זאת עובדה. אולם, חז"ל הדגישו מושג אחר. אלילי המנצחים האכזריים, שקר וכזב הם. דווקא מתוך ההתנהגות המוסרית-דתית מוכיחה ההיסטוריה היהודית של המנוצחים, שא-להינו א-להי אמת הוא, ועלינו נאמר (ישעיה מט, ג) "עֲבָדִי אֶתְּהָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בָּךְ אֶתְפָּאֲרִי". אולם, ההיסטוריה לא יכולה להסתיים ללא תפנית באסטרטגיה השמימית. היא מחכה לגאולה, ואפילו אתחלתא דגאולה. הקב"ה יגאל את עמו, כי בכך יגאל שמו. את זאת למדנו מהנביא יחזקאל, אשר כיואל, מתאר את הארץ כנושאת את כלימת הגויים, את חרפת החורבן והכיבוש בידי זרים. באחרית הימים יגאל הקב"ה את העם, אפילו אם לא יהיה ראוי לכך (יחזקאל לו, כב): "לֹא לְמַעַנְכֶם אֲנִי עֹשֶׂה", את פלא הגאולה, "כִּי אִם לְשֵׁם קִדְשִׁי אֲשֶׁר חָלַלְתֶּם בְּגוֹיִם". חָלַלְתֶּם בְּגוֹיִם את שם שמים, כי בגללכם נתפס הקב"ה כחסר אונים, ואז בגאולה: "וַיִּדְעוּ הַגּוֹיִם כִּי אֲנִי ה'... בְּהִקְדָּשִׁי בְּכֶם לְעִינֵיהֶם" ולעינינו.

אולם לא רק בגאולה אלא גם בגלות ניתן למצוא תשובה לשאלה התיאולוגית של 'למה יאמרו בגויים'. חז"ל לימדנו שההיסטוריה עדה לנס גדול יותר מניצחונות או הצלחות אחרות, פלא קיומו והישרדותו של העם היהודי, למרות הסערות ההיסטוריות שגזרו עליו פסק דין של כיליון: "אֲתֶם נִצְבִּים הַיּוֹם כְּלָכֶם לִפְנֵי ה' אֶל-לִהְיֶהֱם". את הפלא הזה ביטא בצורה מופלאה רבי יהושע בן לוי (יומא סט ע"ב): "... משה אמר (דברים י, יז) "הָאֵל-הַגָּדֹל הַגָּבֵר וְהַנּוֹרָא". אתא [בא] ירמיה ואמר נוכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו? לא אמר 'נורא'! (לב, יח). אתא דניאל אמר נוכרים משתעבדים בבניו איה גבורותיו? לא אמר 'גבור'! (ט, ד). [באו אנשי כנסת הגדולה] ואמרו אדרבה... אלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות". רעיון דומה בוטא בשיחה מפתיעה קדומה יותר: "אדריאנוס אמר לרבי יהושע [בן חנניה] גדולה הכבשה העומדת בין שבעים זאבים, אמר ליה גדול הוא הרועה שמצילה ושומרה ושוברן" (אסתר רבה י, יא, תנחומא תולדות ה). 'נצח ישראל', כפי שרעיון זה יכונה מאוחר יותר, היא ההוכחה ההיסטורית המופלאה ביותר לאמיתותה של היהדות.

אמונה זאת נוסחה בצורות שונות, ואולי כבר במקרא היא מבוטאת על ידי הנביא מלאכי בפסוק שמשמעותו לא ברורה (ג, ו): "אֲנִי ה' לֹא שֹׁנֵיתִי", לא השתניתי, "וְאֲתֶם בְּנֵי יַעֲקֹב לֹא

כְּלִיתֶם", הכיליון לא ישלוט בכם. מדי פעם בפעם יופיע הרעיון בפירוש חזון הסנה: "וַיֵּרָא וְהָיָה הַסֵּנָה בְּעֶרְבָא שְׁמִינָה אֵינְנָה אֶפְלָ" (שמות ג, ב). כדברי המקובל רבינו בחיי בן אשר (ג, א): "ירמוז הסנה לעם השפל אשר ברזל באה נפשו, והוא בוער תמיד באש הצרות, והצרות יקיפוהו מכל צדדיו וראוי שיכלה בצרותיו, והוא עומד ומתקיים בין האויבים בדרך המופת ואֵינְנָה אֶפְלָ". מיוחדים במינם הם דברי הרמב"ם ב'איגרת תימן', המהווים מעין פירוש להבטחת הקב"ה ליעקב "וְהָיָה זֶרְעֶךָ כְּעֶפְרָה אֶרֶץ" (בראשית כח, יד): "שאף על פי שישתעבדו האומות בזרעו... יישארו [בניו] ויעמדו והמשתעבדים בהם יחלפו ויאבדו... כְּעֶפְרָה אֶרֶץ, כלומר אע"פ שהם נתונים למרמס ולמרפס כעפר הזה שהכל דורסין אותו, סוף שיגברו וינצחו... כמו שהעפר באחריתו יעלה על הדורסים אותו [בשעת מותם]. יישאר... שכן אמר: אֶנִּי ה' לֹא שְׁנִיתִי - - וְאַתֶּם בְּנֵי יַעֲקֹב לֹא כְלִיתֶם".

אך נחזור אל השאלה המטרידה אותנו. האם הניצחון וההצלחה אינם מוכיחים שהא-להים מצוי על יד המנצחים? לכך התייחס רבי יהודה הלוי ב'כוזרי' (ד, כא-כב), הספר המהווה הגנה ל'דת המושפלת', הסינדרלה של העמים והדתות. את תגובתו שם ריה"ל בצדק, דווקא בפיו של המלך: "אמר הכוזרי: אין אני מביא ראיה מזה [מהצלחות המלחמה] כי רואה אני את שתי הדתות [הנצרות והאסלאם] חולקות זו על זו, ושתיהן מצליחות; והרי לא יתכן כי תמצא האמת בשני הקצוות. או שהיא באחד מהם או שאינה אף באחד מהם". בצורה פרדוכסלית, שתי דתות הבת, שקמו כנגד האם היהודייה מנטרלות זו את זו. תקומת ישראל מהווה מכה קשה לתיאולוגיה הנוצרית. דברי הכוזרי מוסיפים פרספקטיבה חשובה התורמת להבנתה של התיאולוגיה הפוליטית של ישמעאל. דת המתבססת על הסייף ונצחונו, לא יכולה להוכיח את אמיתותה אלא כאשר כל העולם ייכבש על ידה. אי-היכולת לעשות זאת היא טראומה קשה המסבירה הרבה מעמדותיו של ישמעאל בעצם היום הזה, דבר שכנראה אדום טרם הפנים.